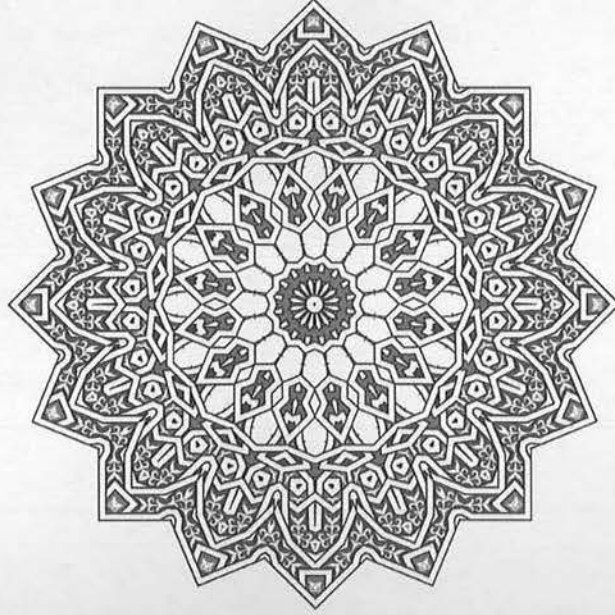

TARTIŖMALI İLMÎ TOPLANTILAR DİZİSİ

İSLÂMÎ İLİMLERDE KLASİK VE MODERN YAKLAŖIMLAR

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN: 978-625-6506-25-1

Sertifika No: 50201

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 110
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 36

Kitabın Adı

İslâmî İlimlerde Klasik ve Modern Yaklaşımlar

Yayın Hazırlığı

Dr. İsmail KURT – Seyit Ali TÜZ

Koordinatör

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Rektör Yardımcısı

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı, cilt:

ÇINAR MAT. ve YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Caddesi

Ata Han No:34 / 5 Bağcılar - İSTANBUL

Tel: 0212 628 96 00 - Faks: 0212 430 83 35

Sertifika No: 45103

1. Basım

Ekim 2023/ 500 adet basılmıştır.

İletişim Adresi:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan /

İstanbul Tel: (0212) 491 19 03 - 04 – Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr – siparis@ensarneyriyat.com.tr

İSLÂMÎ İLİMLERDE
KLASİK VE MODERN
YAKLAŞIMLAR

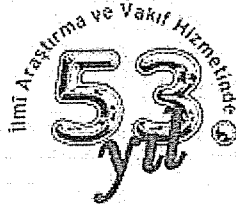
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı

İstanbul, 15-16 Ekim 2022

Eresin Topkapı Hotel
Toplantı Salonu

İstanbul 2023

© Bütün hakları mahfuzdur. Bu kitap İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından yayına hazırlanmış olup tebliğlerin ilmî ve fikrî muhteva ile dil bakımından sorumluluğu tebliğ sahiplerine, te'lif hakları İSAV'a, basım organizasyonu ise anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

Toplantıyı Tertipleyenler

I- İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
Elmalıkent Mahallesi Elmalıkent Caddesi No: 4 Ümraniye / İstanbul
Tel: +90 216 474 08 60 - Faks: +90 216 474 08 75
E-Posta: 29mayis@29mayis.edu.tr

II- İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI (İSAV)
Kızıtaşı, Kâmil Paşa Sokak, No. 5; Fatih-34080/İstanbul
Tel: +90 (0212) 523 54 57 – 523 74 36 Faks: 523 65 37
Web Sitesi: <http://www.isavvakfi.org> – isav.org.tr
e-posta: isav@isavvakfi.org – isav@isav.org.tr

Kütüphane Bilgi Kartı:

İslâmî İlimlerde Klasik ve Modern Yaklaşımlar, Editör: İlyas Çelebi, 1. bs. –
İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023, 528 s.; 16x23,5 cm.

ISBN : 978-625-6506-25-1

(İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 110)

1. İslâm tarihi, 2. Kelâm, 3. Endülüs, 4. İctimaî hayat

Dizin ve kaynaklar var.

“AKLIMIZDA KANUN GÖNLÜMÜZDE FIKİH: İSLÂM HUKUK İLMİNDE MODERN YAKLAŞIMLAR”

*Sami ERDEM**

İslâm hukuk ilmi ve modern dönem ilişkisini konuşmak istediğimizde karşımıza iki ana soru çıkmaktadır. Bunlardan birisi “modern dönemde İslâm hukukunun durumu” diğeri ise “İslâm hukukunun modern dönemdeki algılanışı” ile ilgilidir. Birincisi büyük ölçüde ikincisine bağlı olan bu iki soru alanını birbirinden dikkatle ayırtmadan yapılacak tespitlerde, mevzunun doğru bir konumlandırmasını yapmak zor görünmektedir. Birinci soru, esasen mevcut durumla ilgili bir tespit arayışını yani daha açık bir ifadeyle mevcut durumun bir fotoğrafını çekmeyi içerir. İkinci soru ise bu fotoğrafı anlamlandırma, yorumlamamızı ve buradan hareketle bir gelecek tasavvuru oluşturmamızı mümkün kılacak bir köken araştırmasına imkan sağlar. Dolayısıyla, İslâm hukukunun modern durumunun doğru bir tasavvuru, bizi geçmişte İslâm hukuku diye tanımlanan vakıayla bugünden geriye doğru bir yorumlama ve hatta hesaplasmaya mecbur bırakmaktadır.

Fıkıhın modern dönemlerdeki alımlanışı için bakacağımız referans noktasının aslında klasik fıkıh birikimiyle ilgili olması, bu birikimin nasıl adlandırıldığı noktasında bize önemli ipuçları vermektedir. Bilindiği üzere modern dönemde fıkıhın çeşitli tezahürlerini içeren bütüncül bir tanımlama arayışı, İslâm hukuku teriminin modern hukukla etkileşim ve irtibatlarını göstermesine ilave olarak, bu hukukun ortaya çıkışı, tarihsel serüveni ve bu süreçteki tezahür şekillerini de içine alacak bir adlandırma ihtiyacı ortaya çıkarmıştır ki bunun en şümüllü ifadesi “Fıkıh Mirası” teriminde karşılık bulur. Benzer biçimde İslâm hukukunun yanına ilave edeceğimiz “gelenek”, “tarih”, “birikim”, “tecrübe”, “kültür”, “serüven”, “literatür” ve hatta “mezhep” gibi yine kümülatif bilgiye ve bir sürece atıf yapan kavramların da fıkıh ya da İslâm hukukuna referans için kullanımlarını dikkatten uzak tutmak mümkün değildir. Bu kavramlaştırmaları modern dönemin bize geçmişi alımlama ya da anlamlandırma konusunda sunduğu pekçok içe-

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, samierdem@gmail.com
sami.erdem@marmara.edu.tr

rim ve çağrışımlar bulunmaktadır. Bütün benzer kavramlaştırmaların fikhî anlamlandırmada çağrıştırdığı bazı soruları şöyle sıralayabiliriz: Fıkıh dediğimiz şey, bize öncekilerden, geçmişten miras kalan, bırakılan ve devredilen bir şey midir? Bu miras, bir muhallefet yığını ya da içinde birbiriyle bağlantılı veya bağlantısız pek çok şeyi barındıran bir ambar yahut bir bilgi ve tecrübe topluluğu mudur? Belli izlekler içinde yorumlayabileceğimiz, dönemlendirebileceğimiz bir gelenek veya gelenekler ya da içinden bugün işimize yarayan/beğendiğimiz unsurları alıp diğerlerini ihmal edebileceğimiz, hatta redd-i miras yapabileceğimiz bir geçmiş midir?

Bu mirasa tarihin her döneminde bir mesafeden, bir yerden, bir duruştan ya da kabuller zaviyesinden baktığımızı inkar edemeyiz. Bu duruş ya da bakışımızın daha yakından irdelenmesi için, mirasın bizim için ne anlam taşıdığı konusunda taşıdığımız farklı tanımlama ve yaklaşımları tekrar tekrar sorgulamaktan uzak kalamayız. Mesela bu miras bizim aidiyetimizin devam ettiği, bugün için anlam taşıyan cari ve canlı bir şeyin geriye doğru köklerine mi işaret ediyor yoksa içinde bulunduğumuzu varsaydığımız yeni bir durum veya konumdan farklı bir düzleme ait, aramızda canlı bağların bulunmadığı, geçerliliğini yitirmiş olmakla beraber içerisinde zaman zaman iyi ya da yararlı şeyleri bulup sahiplenebileceğimiz bir enkazla mı karşı karşıyayız? Bu noktada modern dönemde Müslümanların fikhî geçmiş ve geleneklerine dünden bugüne devreden canlı bir gelenek halkası olarak bakıp bakmadıklarını sorgulamak önem kazanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, modern öncesi dönemde var olduğu düşünülen fıkıh birikim ve geleneğinin modern döneme geçişte bir değişiminden mi yoksa bir dönüşüm ve farklılaşmasından mı söz etmek gerekir. Bu da bugünden geçmişe yani fıkıh mirası dediğimiz geçmiş varlığa olup bitmiş nihayete ermiş bir durum olarak mı yoksa varlığını ve etkinliğini sürdüren ama gözden geçirilmesi gereken ve hala iş görme potansiyeli olan canlı bir aidiyet çerçevesi olarak mı bakıldığı sorusunu önümüze getirir. Modern dönemde fikhî tanımlayan ana çizgi olarak mezhep kavramının itibardan düşüp onun yerini mezheplerarası ya da daha sonraki haliyle mezhepler üstü seçmeci bir fıkıh anlayışının beklenmedik bir hızda karşılık bulmasını bu sorular eşliğinde yeniden irdelemek çok verimli sonuçlara götürebilir.

Bu mirasın bizim için taşıdığı mevkiyi belirginleştirmek için sormamız gereken daha pekçok soru mevcut. Bunlar arasında dinle hukuk arasındaki ilişki bunun en başında gelen meseledir. Modern tar-

tışmalarda Batılı din ve hukuk anlayışlarının ortaya koyduğu problematikler çerçevesinde İslâm hukukunun dinle ve siyasetle alakası, esasen meselenin etrafında öbeklendiği iki önemli tartışma mihverini oluşturmaktadır. Nas, din, şeriat ve fıkıh arasındaki ilişkinin kelami varsayımlarla ilişkisi, modern dönemde Müslümanlar arasında en az konuşulan sorunlar arasındadır. Bu aslında hukuk nedir ve hukuku kim belirler sorusuyla da yakından ilişkili bir durumdur. Bu konuda ezberlere dayalı söylemler, meselenin detaylarına inildiğinde belirleyiciliğini kolaylıkla kaybetmekte ve mesele sonuçları itibarıyla pür hukuksal bir alana hasredilmektedir. Bu tartışmaların esasen İslâm'ın ne olduğu, ne getirdiği ve ne talep ettiğiyle çok ilgili olduğuna dikkat edilmelidir. Bu yönüyle fıkıh tartışmalarının bir önceki aşaması olan kelami varsayımlar ve kabuller fıkıhı ilgilendiren yönleri bakımından modern dönemde yeniden dikkate alınmadan tutarlı bir sonuca varmak imkansız gibidir. Dolayısıyla modern dönemin inanç esaslarını yeniden ifade etmeden yeni bir hukuk anlayışı ortaya koymak tutarlılığı sağlanamayan bir tartışma zeminine yol açmaktadır. Oysa modern dönemde adeta kelami varsayımlar ve ontolojik kabuller bakımından tam ve vazıh bir uzlaşmadan hareket edildiği varsayıldığından, tartışma kolayca gündelik ihtiyaçların karşılanması ya da değişime ayak uydurulması gibi oldukça belirsiz ve pratik sonuçlara hapsolmektedir.

Hukuku kendisine nispet ettiğimiz İslâm çerçevesinde sonuçları dünya ile ilgili hangi inanç prensipleriyle işe başladığımızı konuşmaktan sağlıklı bir fıkıh ve İslâm hukuku yorumlamasının yapılması bize göre mümkün görünmemektedir. Din, nas ve fıkıh arasındaki hiyerarşik ilişkiyi nasıl tanımladığımız konusunda klasik tecrübedeki kalıp tanımlamaların modern dönemde içinin büyük ölçüde boşaldığı ya da anlam kaymasına uğradığı rahatlıkla söylenebilir. Kıyamete kadar geçerli bir din varsayımının karşımıza çıkardığı evrensellik iddiası ile nassa bağlı bir yorum imkanının nasıl uyduğu konusunda acaba yeterince açık kabullerimiz var mı? Nas fıkıh ilişkisini nasıl yorumluyoruz? Nasları anlama ve anlamlandırma/yorumlama/anlam çerçevesini genişletme konusundaki varsayımlarımız neyi içeriyor? Fıkıh dediğimizde neyi kast ediyoruz? Fıkıh nasların lafızları mıdır, bu lafızların delalet ettiği görünen anlamlar mıdır, bu nasların çerçevesinden dil ve anlama kurallarıyla insani bir akletme faaliyetiyle çıkarsanan sonuçlar mıdır? Kuran ayetleri ya da sahih hadis ve sünnet birikimi ile bunlardan elde edilmiş, çıkarılmış bir fıkıh birikimi arasında mahiyet olarak ne gibi farklar vardır? Şer'i bakımdan ulaşılmak istenen hüküm tek

midir, müteaddit midir? İnsani/ictihadi bilginin kesinlik ve Allah katındaki doğruyu gösterme bakımından geçerlilik derecesi nedir?

Bugüne dönük en somut sorulardan birisinin şu olması lazım: Anlamaya ve algılamaya çalıştığımız fıkıh, mahiyeti itibariyle tarihin belli bir döneminde ortaya konmuş, çıkarılmış, istinbat edilmiş somut hukuki hükümler ve sınırları belli sonuçlar ya da fetvalar külliyatı mıdır? Bu külliyat içinde değişmeyen alanlar ve değişebilen alanlar şeklinde bir ayrımı gerekli kılan ibadetler alanı ve fıkhı kaynaklık eden bilgi kaynaklarından çıkılarak İslâm'ın vazgeçilmez ortak kabulleri olarak tespit edilen ve icma kavramıyla ilişkilendirilen alanlar dışarıda bırakılırsa, belli bir zaman diliminde üretilmiş, ulaşılmış sonuçların adeta modern kanun metinlerinde olduğu gibi birer somut hukuk kurallı muamelesine tabi tutularak fıkıhın bununla özdeşleştirilmesi modern dönemdeki kafa karışıklığının önemli sebeplerinden birisini teşkil etmiştir. Eğer fıkıh dediğimiz şey, bin küsur sene önce belli toplumsal koşullar için oluşturulmuş, ifadelendirilmiş, belli sınırlar içinde ortaya konmuş somut kurallar bütünü ise ve fıkıh kitapları da bu kuralları ihtiva eden ve adeta tüm zamanlar için geçerli görülen kanun metinleri gibi addedilecek olursa, modern dönemde karşımıza çıkan değişimler ve farklı ihtiyaçlar için bu güncelliğini kaybetmiş/ geçmiş(?) kurallara uymak ne kadar anlamlı olacaktır? Yoksa fıkıh dediğimiz şey, tarihsel ve belli koşullar altında nasların belli usul ve ilkeler çerçevesinde yorumlanmasıyla sonuca ulaşmayı mümkün kılan bir metodoloji midir? Başka bir ifadeyle hukuku oluşturma potansiyeli olan bir hukuk ilmi midir?

Bunlar, modern dönemde karşılaşılan Batı hukukunun meydan okuması karşısında kendi içimize dönerek sormamız gereken önemli sorulardır. Ancak modern dönemde müslümanlar, bu köklü ve gelenek dediğimiz şeyi anlamaya dönük sorular yerine genellikle sonuçlara dönük münferid sorularla bağlı kalarak meseleyi dar bir alanda tartışmaya kendilerini hapsedmiş görünüyorlar. Buna benzer soruların, İslâm'a ve İslâm hukuk tecrübesine kendi hukuk gelenekleri ve yorumları açısından bakan oryantalistler tarafından daha etraflıca sorulmuş olması ve soğukkanlı cevaplara da yine bu çevrelerde rastlanması dikkat çekicidir. Oryantalist bakışların sahip olduğu hukuk ve devlet anlayışlarından kaynaklanan prensiplerin nisbeten kendi içinde tebelbül etmiş bir mahiyette bulunması, bu yorumların müslüman dünya için de öğretici noktalar içermesini sağlamaktadır.

Fıkıhı, ortaya çıkışları ve hizmet ettikleri maksatlar, tarihsel gelişmeler ve mütekabiliyetler dikkate alınmadan sadece geçmiş metinlerin satırlarında vücut bulan somut sonuçlarından ibaret görmek, o metinleri kendi ait oldukları çerçevenin çok ötesine geçecek bir otorite ve sabitlik içinde anlamak, herhalde o metinlerin ve o metinleri ortaya koyan çok kıymetli zihinlerin değil, onları dar bir kalıp içinde yorumlayarak onlara kanun mahiyeti veren günümüz metinselci yaklaşımların sorunu olsa gerektir. Bu çerçevede, fıkıhı sadece kitaplara ve fetva kayıtlarına giren metinsel tanımlamalardan ibaret görmeyerek, onları tarihsel süreç içinde yaşanan hayatla etkileşimleri içinde ve dönüşümleri, bulundukları yer ve zamana hizmet eden dinamik yapıları çerçevesinde görmek daha yararlı sonuçlar getirecektir. Aynı şekilde fıkıhın sadece kitaplara yansıyan teorik kural tanımlamalarının ötesinde güncel hayatta pratiği olan, fetva ve yargı alanında sürekli test edilen ve yeniden üretilen bir hukuk yapma biçimi olduğuna dikkatlerimizi yöneltmek zorundayız.

Yeni araştırmalar bizim bu mirasa modern dönemde adeta ötekileştirerek, yaşayan hayattan kopararak belli şablonlar aracılığıyla veya sorunlu kalıplarla baktığımızı gösteriyor. Yani modern dönemde fıkıhın zamandan, mekandan, içinde bulunduğu şartlardan soyutlanmış, yazılı ya da sözlü fetva hükümleri ve hatta bu hükümleri taşıyan sabit metinler olarak görülmesi sonucu, yanlış bir eşleştirme ile onu modern kanunların yerine koyma eğilimi gösterdiğimiz anlaşıyor. Bunun tabii sonucu da, sabit ve kanun gibi görülen ve metne dayalı bu hükümlerin, mevcut durumda yeterli olup olmayacağı ya da modern meydan okumalara karşılık verip veremeyeceği sorusunu yanlış olarak tartışma gündemine getirmiş bulunmaktadır. Sonuçta, tarihsel tecrübeyi tam olarak yansıtmayan bir fıkıh algısı oluşturularak hedef tahtasına oturtulmakta ve modern dönemin ortaya çıkardığı sorunlarla ilişki kurulurken bu yanlış varsayımlarla sonuca gidilmektedir.

Fıkıhın ne olduğu sorusuna ilişkin modern dönemde ortaya konan bu yaklaşımların gerekçesi elbette modern dönemle karşılaşmanın getirdiği ciddi problemlerin bir eseri idi. Bunun gerekçeleri ve buna yol açan amiller üzerinde ayrıca durmak gerekir. Aşağıda bunun en önemli gerekçesi olan modern devlet ve bu devletin hukuk anlayışı olduğu hususunda bazı tespitlere işaret edeceğiz. Şu kadar var ki, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ortaya çıkan yeni yorumlama biçimleri ve genelde İslâm ilimleri ve özelde fıkıh tarihi ile ilgili yapılan yeni çalışmalar, fıkıhın anlamı ve tarihsel gelişimi konusunda daha

sağlıklı ve soğukkanlı değerlendirmeler yapmamıza imkan veren yeni yorumlama biçimlerine kapı aralamış bulunuyor. Sosyal bilimler, tarih ve diğer araştırma yaklaşımlarının sağladığı farklı yorumlama biçimleri, ilk modernist karşılaşmada ortaya konan savunmacı reflekslerin yerini anlamayı öne çıkaran araştırma ve yorumlama biçimlerinin almasına imkan vermeye yardımcı olmuş görünüyor. Fıkıhın İslâm muhiti içindeki tarihsel ve teorik yerini daha iyi konumlandırmaya dönmek yeni soruların sorulmaya başlaması bu bakımdan önemli bir gelişme olarak kaydedilebilir.

Fıkhi hükmün kaynağı, otoritesi, fıkıhın oluşumunda ve işlerliğinde pay sahibi olan müctehid, halife, müfti, kadı, idareci ve diğer ilgili aktörlerin faaliyeti ve bunun sınırları, fıkhi hüküm ve yorumların meşruiyeti, hukukun uygulanması ve bunun araçları, hukukun değişimi, tezahür şekilleri, literatürü ve nihayet siyasetle ilişkisi, toplumsal ve siyasal geçerliliği gibi konular, bu yeni anlayışlar çerçevesinde ve yerleşik kabullerin ötesinde yeni kavrayışlara imkan veren bir çerçevede ele alınmaya başlanmıştır. Burada özellikle bu son maddenin yani hukukun devlet eliyle uygulanması ve bu bakımdan İslâm toplumlarında hukuk siyaset ilişkisinin modern devletin önümüze koyduğu sınıflamaların ötesinde tarihsel vakıya uygun olarak anlaşılabilmesi büyük önem taşımaktadır. Nitekim fıkıh birikimine ve onun devletle ilgili yönlerine yaklaşımlarda, modern devlet ve hukuk tanımlarının etkisiyle haklı olmayan eleştiri ve sınıflamaların modern dönemde adeta normal bir hal aldığına işaret etmek gerekir. İslâm hukukunun modern hukuk tasnif ve kavramlarıyla yeniden kurulması yönündeki sorunlu yaklaşım, modern dönemde en fazla dikkat edilmesi ve yeniden gözden geçirilmesi gereken noktalar arasında sayılabilir.

Hukuk, devlet, kanun vb. kavramlaştırmalar etrafında cereyan eden tartışmalarda mesela İslâm hukuku tecrübesinde “kamu hukuku” alanının yeterince gelişemediğinden yakınan yaklaşımların tavrı, anakronik geçmiş değerlendirmelerinin en belirgin örnekleri arasında hatırlanabilir. İslâm hukuk literatürünün farklı türlerinin tarihsel gelişimine yeterince dikkat gösterilmemiş olması, özellikle siyaset-i şer’iyye ve örfi hukuk gibi konuların, tarihsel gerçeklikten kopuk ve sadece metinlerde yer aldığı haliyle değerlendirilmesine yol açmış ve sonuç olarak kendi bütünlüğünden kopuk olarak özellikle modern batı hukuk anlayışının tasnif ve şemaları etkisinde yorumlanmaya çalışılmıştır. İslâm hukuk uygulamasının tarihsel örnekleri incelenirken yürürlük kaynağı olarak aranan kanun metinleri olarak sadece “fıkıh ki-

tabı” na yoğunlaşan yaklaşımlar, fetva ve mezhep sistematigi içinde furuun gelişimini yeterince açıklayamamış, bunun yerine modern “kanun” çerçevesine uygun karşılıklar bulmaya çalışmıştır. Bu noktada modern hukuk ve onun yürürlük kaynağı olarak ortaya koyduğu kanun anlayışı, İslâm hukukunun sunduğu çözüm yöntemiyle ilgili ciddi kafa karışıklıklarına yol açmıştır.

Modern dönemle birlikte karşımıza çıkan yeni devlet modeli olarak “modern ulus devlet” ve onun kurumsal sonuçları, İslâm hukuku ile ilgili olarak yapılacak modern değerlendirmelerde mutlaka göz önünde bulundurulması gereken hususlar arasındadır. Zira genel olarak bu dönemde İslâm hukuku değerlendirmelerinde özellikle İslâm hukukunun uygulanması ve siyaset hukuk ilişkileri bakımından, geçmiş uzun tarihi boyunca İslâm hukuk tecrübesi ile bağlantılı olarak modern dönemdeki devlet anlayışına eşdeğer bir devlet yapılanması mefhumunun varsayıldığı görülmektedir. Yani geçmişteki İslâm topluluklarının modern devlete eş değer yapılar olarak görülmesi ve bütün bu farklı siyasi ve toplumsal yapılar içinde fıkıhın konumu üzerine yapılan anakronik değerlendirmeler, bugünden geriye doğru bakıldığında İslâm hukuku dediğimiz şeyin tam olarak neye tekabül ettiğini anlamlandırmada yeterli açıklığı sağlamıyor.

Modern ulus devlet, içinden geçtiği çetin mücadeleler sonucunda hukukun kaynağıyla ilgili önemli değişimlere işaret eden, hukukun ne olacağını belirleme ve kanun yapma hakkını kendi egemenlik alanının en önemli başlangıç noktası sayan ve bu yönüyle adeta bu konuda tanrısal gücü devralmayı hedeflemiş, seküler varsayımları ilk prensip haline getiren, her şeye gücü yeten, mutlakçı, otoriter, totaliter ve her yönüyle değer belirleyici bir yeni güç olarak, siyaset ve toplum ilişkisini düzenleyen güç olarak temayüz etmiş bir yepyeni durumu işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında modern ulus devlet ve onun etki alanındaki değişimler, modern dönem dediğimiz vakıyı her yönüyle belirleyen bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla modern dönemde İslâm hukuku ile ilgili her türlü anlama ve anlamlandırma arayışını sağlıklı bir zemine kavuşturmak için, fıkıh tartışmalarının öncülü olarak modern devleti ve onun mütemmim cüzlerini ve yol açtığı sonuçları etraflıca tahlil etmek gerekmektedir. Bu ilgili literatürde zaman zaman sloganlaşan basit bir batıbilimcilik (oksidantalizm) ilgisinden çok daha öte bir derinlikte meselenin tartışılmasını gerekli kılmaktadır. Bu tartışmaları, modern fıkıh araştırmalarının vazgeçilmez konuları olarak yeni baştan temellendirmeden, İslâm hukukunun modern

durumuyla ilgili ne gerçekçi değerlendirmeler yapabiliriz ne de gelecek projeksiyonları.

Bu bakış açısı ile baktığımızda aslında biz modern dönemde fıkıhla ilgili konuştuğumuz zaman başlıkta söylediğim gibi son iki yüz yıldır, içinden geçtiğimiz bu tecrübe dolayısıyla aklımızda modern ulus devletin tekleştirilmiş, belli sınırlar içinde tek hukuk anlayışının tezahürü olan ve yukarıda saydığımız belirgin özelliklere sahip “kanun” mefhumu var. Buna karşılık, inanma biçimimiz, tarihsel tecrübemiz, tevarüs ettiğimiz gelenek yani bir bütün olarak gönlümüz fıkıhla ya da İslâm hukukuyla ilgili. Modern dönemde içinde bulunulan şartlarda bu ikisinin bir şekilde uyum içinde olmasını, bir mütakabiliyet içinde olmasını istiyoruz ama birincinin herşeyi belirleme arzusu, dizginlenemez belirleyicilik ve kendisi dışındaki her türlü hukuk kaynağını etkisiz kılma yönündeki hegemonik emelleri dolayısıyla çok mümkün olamıyor. Bu bakımdan modern dönemde İslâm dünyasında bu gerilimi çözmek için başvurulacak yol, işin kökenlerini anlama çabasından çok hedeflenen sonuçlarla, pratik ihtiyaç ve kısa vadeli hedeflerle sınırlı kalıyor.

Batının bilimde sanayide ilerlemesi, iktisadi zenginliğin baş döndürücü bir sistemik üstünlüğe evrilmesi, yeni siyasal ve toplumsal düzenlerin kurulması, artan dünya hakimiyeti ve üstünlük arayışları, felsefi düşüncenin geleneksel düşünceler karşısında tamamen farklı noktalara ulaşması, İslâm dünyasının bu olağanüstü hız ve büyüklükteki değişimler karşısında kendisini yıkıcı bir muhasebeye almasına yol açtı. Bu muhasebenin temel dinamiği ve zamanla meşruiyet merkezi değişim ve yenileşme kavramı etrafında tezahür etti. Modern dönemde Batıdaki her türlü gelişme ve ilerlemenin arzulanan bir çizgide olduğuna ilişkin sorunlu inanç, fıkıh mirasına yaklaşımı da bu dar ve yüzeysel değişim dinamiği ekseninde sınırlanmış oldu. Zira değişim ve yenileşme tartışması, esaslardan veya arkaplanlardan çok, arzulanan pratik sonuçlarla ilgilendiği için, İslâm dünyasının bu yeni duruma intibakı için fıkhi mirasın da değişmesi ve yenilenmesi gereği basit bir sebep sonuç analizi olarak kendisini geniş biçimde kabul ettirebildi. Günlük kaygıları besleyen değişim yenileşme retoriği, İslâm dünyasının bu dönemdeki nisbi geri kalmışlığını açıklamak için parçacı, yüzeysel ve sonuç odaklı bir çözümlemeyi, kapsamlı bir mütakabiliyet arayışının ve soğukkanlı bir tarihi geçmiş yoklamasının karşısına tek alternatif olarak koymayı başardı. Zamanın gereklerine uygun bir değişim ve böylelikle ulaşılacak yenileşme ideali, 18. yüzyıldan itibaren

gittikçe kesinliğini artıran bir durum tesbiti olarak 19. yüzyılda zamanın gerekleri (icabat-I zaman) veya daha doğru ifadesiyle zamanın zorlamaları (ilcaat-I zaman) olarak Batılı varsayımlarla eşdeğer hale gelmiş oldu. Böylece, karşılaşılan bu büyük sorunun halli gayet basit bir formülle halledilebilecek gibi düşünüldü ve yine sonuçların değiştirilmesiyle ilgili olarak bu çözümün fetvada yenileşme ile halli tek çözüm olarak belirdi. Kapsamlı ve bütüncül bir fıkıh mirası değerlendirmesinin yerine palyatif çözüm arayışının en önemli örneklerinden birisi modern kanun formuna girmiş yeni bir fıkıh derlemesi/kitabı olarak Mecelle şeklinde karşımıza çıktı ve sonrasındaki fıkıh anlayışlarını da büyük ölçüde belirlemiş oldu. Modern dönemdeki değişim talebinin en önemli taşıyıcı fikri olarak modern dönemde fıkıh tarihine ilişkin yapılan tarihsel dönemlendirme denemeleri, yeni referans çerçeveleri oluşturma arayışları içinde oldukça etkili bir yere sahip oldu. Genel olarak yeni anlayışlara uygun bir ictihad tarihi çözümlemesi olarak tarif edebileceğimiz bu girişimler, 20. yüzyıl ve sonrasındaki fıkıh yorumlarında kendi kendini doğrulayan bir güce kavuşmuş bulunuyor. Aynı şekilde fıkıhtan İslâm hukukuna geçişin önemli göstergelerinden birisi olarak yapılan ahkam tasnifleri, fikhın modern seküler hukuk zemininde ifade edilebilmesine imkan sağlayan bir mekanizma olarak yaygın bir rağbet görmüş durumdadır.

19. yüzyılın ortalarında yoğun olarak Osmanlı İmparatorluğu içindeki adli ve hukuki düzenlemeler sebebiyle zuhurlanmaya şahit olduğumuz bu vakıa, İslâm hukukunun genel olarak Batı düşüncesi ve hususen de hukuk varsayımlarıyla açık biçimde karşılaşmasıyla bir kırılma noktasını işaret ediyordu. İslâm hukuk tarihinde iki önemli dönüm noktası işaret edilecek olsa bunlardan ilki fikhın oluşum ve sistemleşme sürecini gösteren ve mezhep kurumu çerçevesinde görünür hale gelerek 19. yüzyıla kadar İslâm toplumlarının hukuk-siyaset anlayışını temellendiren dönemdir. Dini bildirim ve onun taşıyıcısı olan vahiyden, hayata dair uygulama kurallarının kapsamlı bir dökümü olan sistematik hale gelmiş bir fıkha dönüşümü gösteren bu süreç, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki birkaç yüzyılı kapsıyordu. Klasik oryantalizmin İslâm hukukunu dinle eşit sayarak varlığını tam olarak kabullenmek istemediği bu önemli dönüşüm, İslâm'ın evrensellik anlayışının da bir gereği olarak İlâhi vahyin kıyamete kadar belirleyici olacağı bir çerçevenin kurulabilmesi anlamını taşıyordu. İkinci önemli dönüm noktasını ise bu oluşum ve sistemleşme dönemini tam tersine bir bulanıklaşma ve belki de çözülme dönemine dönüştüren ve kısaca

fıkıhtan devlet kanununa geçiş olarak isimlendirebileceğimiz 19. yüzyıl ve sonrasındaki modern döneme geçiş süreci oluşturmaktadır. Modern seküler batılı devlet ve hukuk anlayışıyla karşılaşp yüzleşmenin gündeme geldiği bu dönemin, fıkıhtan geriye giderek nassa dayalı yeni bir hukuk yorumunun imkanını test ettiğini söyleyebiliriz. Mezhep düşüncesinin önce mezhepler arası seçmecilik yoluyla anlamsız hale getirildiği bu sürecin 20. yüzyıldaki tezahürü mezhep düşüncesini tamamen anlamsız hale getirmeye çalışan mezhepler üstü yeni bir fıkıh sistematiği kurma arayışı olmuştur. Yeni fıkıh tasnifleri, mukayeseli fıkıh yaklaşımları ve mezhepler üstü kanunlaştırma girişimleri bu dönemde fıkıhın, modern dönemin gereği olarak görülen kanun formunda yeniden ifade edilmesi için girişilen pekçok denemeyi gündeme getirmiştir. Bütün bu tartışmalar içinde, içerik olarak tamamen mezhebe bağlı fıkıh sistematiğinin hükümlerini içeren ama varılmak istenen modern kanun formu içinde ifadelendirilmiş olan Mecelle'nin bu kırılmada çok önemli bir işaret taşı ve sonrası için de meşruiyet kaynağı teşkil eden yönüne literatürde yeterince dikkat çekilmemiştir.

Bu muhasebede bakılması gereken noktalardan birisi de Batıyla karşılaşma sürecinde fıkıhın modern Avrupa hukuku ile mukayesesinin nasıl yapıldığı ya da yapılmadığıyla ilgilidir. Oryantalist değerlendirmeler erken dönemden itibaren fıkıhı, batılı hukuktan farklı olarak dini bir vazifeler manzumesi, ilahi kaynaklı bir adanış alanı olarak tanımlamayı öne çıkarmış ve seküler, gelişmiş, ileri Batı hukuku (?) karşısında ibtidai ve keyfi bir geçmiş düzen (?) olarak tasnif etmiştir. Bunun erken yansımalarını İslâm dünyasındaki ilk iddialı kanunlaştırma örneği olan Mecelle etrafında gelişen erken batılı değerlendirmelerde görmek mümkündür. Bu anlayışta Mecelle, yerel ve mevzii bir fetva derlemesi (digest) olarak bir kanundan çok pratik bazı sorulara verilmiş sistematik olmayan cevaplar yığınıdır.

Fıkıhın, modern dönemde Batılı hukuka benzer biçimde bir "hukuk" olarak yeniden inşa edilebileceği ve böylelikle bir alternatif oluşturabileceği düşüncesi, son 200 yıllık modernleşme tecrübesinin belki de en naif inanışlarından birisi olarak yeniden gözden geçirilmeyi beklemektedir. Tekbaşına değişmenin ve getirdiği sonuçların dikkate alınmasından kaynaklanan bu yeni duruma yetişme arzusu, iki farklı dünyanın hareket noktalarını, hukuk için varsaydıkları kaynak hiyerarşisini dikkate almaksızın güncel ihtiyaçlara cevap verme arayışının mihver çözüm noktası haline geldiğini de gözler önüne sermektedir. Modern dönemde İslâm hukukuna dönük savunmacı ve yeniden yo-

rumlayıcı yaklaşımların 20. yüzyılda aradığı meşruiyet çerçevesi, 1930 lu yılların başında Lahey’de gerçekleşen Uluslararası Mukayese-li Hukuk Kongrelerinde fıkıhın bir hukuk olarak itirafını İslâm dünyası için bir başarı ve varlık göstergesi olarak sahiplenmeye sevketmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İslâm dünyasındaki ulus devletleşme döneminde, bu yeni devletler için hukuk reformu en önemli gündem maddelerinden birisi olarak İslâm hukukunun modern dönemdeki algı-lanışını ve yorumlanışını etkilemeye devam etmiştir. Ahval-i şahsiye alanlarında İslâm hukuku birikimine dayalı eklektik çözümlere dayalı kanunlaştırmalar, modern batılı değerleriyle uyumlu bir hukuki yapı kurma yolunda etraflı tartışmaları ortaya çıkarmıştır.

Bu noktada, başlangıçta fıkhi mirasla ilgili olarak sorduğumuz geriye dönük soruları bugün ve geleceğe dönük olarak tekrar sormakta yarar var. Geçmişte ne olduğunu anlama konusunda farklı telakkilere sahip olduğumuz fıkıh mirası bugün yaşıyor mu, gelecekte yaşayacak mı ve en önemlisi bu mirasa bizim katkımız ne olacak? Modern dönem dediğimiz bu süreçte geçmiş fıkıh mirasını nasıl görüp aldığımız ya da anlamlandırdığımız ayrı bir önemé sahip oluyor. Bu yönde ortaya koyduğumuz her yeni tavır, geçmişin belli hükümlerinin taklidi, bunlar arasından yapılan tercihler, yeni ictihadlar, yorumlar, geçmişin reddedilen veya görmezden gelinen yönleri vb. bütün değerlendirmelerimiz, yorumlarımız ve varsayımlarımız, geçmişten bize ulaşan uzun soluklu fıkıh mirasına yeni katkılar olarak bu tarih içindeki yerini alıyor.

İslâm ülkelerindeki modern kanunlaştırma tecrübesi, ne kadar teknik ve mükemmel olursa olsun, sonuçta tekleştirici ve soyutlayıcı yönü itibarıyla “dün”ün mirasıyla ve o mirasın yapı taşlarını oluşturan naslar, fetvalar, fıkıh kitapları, mahkeme uygulamaları, farklı yorum ve ictihadlarla doğrudan irtibatı keserek geleceğe sadece bugünün şartlarında anlamlı olan bir kanun metninin sınırlı ve sonuç odaklı ibarelerini bırakıyor. Bunun somut problemlerini, modern dönem kanunlaştırma örneklerinin güncel fıkhi araştırma ve tefekkürde bizatihi bir atıf kaynağı haline gelmesinde şimdiden görebiliyoruz.

Sonuç olarak, İslâm hukukunun modern dönemdeki durumunu değerlendirirken, diğer İslâmî ilimlerden belirgin farklılığa yol açan normatif karakterinin ve bu yönüyle siyasetle ilişki ve çekişme noktalarının önemle dikkate alınması gerektiğini hatırlamakta yarar var. Bir yandan modern dönemdeki fıkıh algısının sağlıklı bir kaynak anlayışının gereği olarak kelami başlangıcını yeniden düşünmek diğer yandan

modern ulus devlet varsayımlarıyla bu kelami kabullerin nasıl bağdaşacağını değerlendirmesini yapmak zorunluluğuyla karşı karşıya bulunuyoruz. Modern dönemde, batılı modern hukuk anlayışının belirleyiciliği dışında bir hukuk teori ve pratiğini oluşturmanın, böyle bir arayışı modern siyaset ve devlet tercihleriyle uyumlu olarak sonuçlandırabilmenin imkanları ve yöntemleri üzerinde cereyan eden tartışmalar, son yıllarda yine Batılı çevrelerin önümüze açtığı yeni sorularla gündemimizi belirliyor. Modern dünyada fıkhn ve fıkha dayalı bir toplumsal düzenin dini, ahlaki ve hukuki bakımdan ilgili olduğu alanlara ilişkin tartışma, fıkhn geçmişiyle geleceği arasında çok daha derin kavrayışlara ihtiyacımız olduğunu ortaya koyuyor.

Son olarak, bu sempozyumdaki tebliğ başlıklarıyla ilgili bir notumu belirtmek istiyorum. Daha önceki benzer konulu pekçok ilmi toplantıda olduğu gibi burada da başlıkların çok kapsamlı ve genel olduğunu görebiliyoruz. 1980 li yıllardan itibaren başta İSAV olmak üzere farklı kurumların düzenlediği toplantılarda genel olarak İslâmî ilimlerin geçmiş birikimi, bugünkü durumu ve yakın gelecekte alması gereken konum gibi soru alanları tartışmaya açıldı. İslâmî ilimlerin geçmişi ve bugüne hitap eden yönleriyle ilgili farklı değerlendirmeler yapıldı. Bunlar arasında Modern dönemin İslâmî ilimler üzerindeki etkisine dair de “Modern” başlığını taşıyan çok sayıda hususi toplantı yapıldı. Ancak bugüne kadar yapılan bu ve benzeri toplantılarda, meselenin daha detaylı ve alt problem alanları ekseninde tartışılması yönünde bir temayül olduğunu göremiyoruz.

Bunun sonucu olarak, birbirini tekrar eden ya da neredeyse kalıplaşma istidadı gösteren açıklama ya da karşı çıkma biçimlerinin olduğu söylenebilir. Oysa özellikle son 30 yıllık dönemde gerek Türkiye’deki İslâmî ilimler araştırmalarının kazandığı derinlik ve ortaya konan tartışma birikimleri gerekse Türkiye dışı muhitlerdeki benzeri tartışmaların katettiği mesafe, bugün konuyla ilgili daha analitik, yeni bilgi ve yorumlara dayanan, eski tanım ve tasnifleri sorgulamaya istekli tartışmaların yapılabileceğini bize gösterdi. Artık, genel ve somut tarihsel ve teorik içerikten uzak afaki ve kalıplaşmış ifade biçimlerinin ötesinde, müşahhas, detaylı ve tema ağırlıklı atölye ve çalışma toplantılarının daha verimli bir tartışma zemini sunabileceğini değerlendirmemiz lazım. Şimdiye kadar yapılan benzer muhtevalı tartışmalarda İslâm ilimlerinin tarihi tecrübesi, o tecrübeye bugünden hangi önyargılarla baktığımızı sorgulama konusunda yeterince soğukkanlı olmayan bir tavırla ele alındı. Modern dönemin getirdiği yeni havanın

ağırlığı altında, kendisine içsel bir bakıştan çok, başka tecrübelerin referansıya bakan, bu yüzden kendi geleneğini anlamaktan çok, mevcut telakkilerle tanımlamaya çalışan bir yaklaşım biçimi yaygın hale geldi.

İslâm hukuk ilminin modern durumu ve bu konudaki yaklaşımları değerlendirebilmek için, bugünden geçmişe nasıl bir iç bakışa sahip olduğumuzu sorgulamamız gerektiğini düşünüyorum. Bu sebeple İslâm hukuku üzerine yapılacak güncel değerlendirmelerin, belli ölçüde modernleşme tecrübesinin kökenleri, serüveni, Batı düşüncesinin siyasi ve hukuki varsayımları ve eriştiği neticeler, modern ulus devlet, pozitivism, bilim anlayışı, sosyal bilimler hukuk ilişkisi gibi alanlarda kapsamlı varsayımlara dayanması önem taşımaktadır.

Modern dönemde ülke ve bölge hukuklarına ilişkin detaylı çalışmalar, İslâm ülkelerindeki kanunlaştırma hareketleri ve bunları besleyen siyasal gelişmeler, örf ve mahalli tercihlerin etkisi, adliye sistemi ve müesseselerinin gelişimi, İslâm hukukunun yerel dillerdeki literatürü ve nüfuz edilemeyen uygulama örnekleri, Batı ve dünyanın diğer bölgelerindeki yeni teorik yaklaşımlar ve arka planları ve nihayet Osmanlı hukuk tecrübesinin çeşitli yönleriyle derinlemesine inceleme ve değerlendirme konusu yapılması bu çerçevede işaret edilebilecek önemli noktalar arasındadır.

İslâm hukuk tarihinin en uzun ve günümüze en yakın halkası olan Osmanlı tecrübesinde ortaya konan literatür, yeni uygulama biçimleri, devlet hukuk ilişkisinin tezahürleri, fetva ve bağlantılı alanlar, kurumsal gelişmeler, yargı alanında tezahür eden fıkıh uygulamaları ve nihayet 19. Yüzyıldan itibaren yoğun biçimde gündeme yerleşen batılılaşma, modernleşme ile eşzamanlı gelişme ve değişimler, konuyla ilgili somut ve mevzii çalışmalara yol açacak biçimde tartışma gündemine alınmalıdır. Elbette bu tecrübenin devamı niteliği taşıyan Türkiye Cumhuriyeti tecrübesinde İslâm hukukunun teori ve uygulama bakımından yaşadığı tecrübe de dikkatle ele alınmak durumundadır.

Teşekkür ederim.